

Srbina nestane. Ali dokle je u istoriji bio živ i svoj, bilo je uvek s njim, kad jače i potrebnije, kad slabije i zaboravljeno u svakodnevici, to pravoslavlje svetosavske crkve, ne pomognuto bogzna koliko crkvenim obredima, crkvenim dužnostima i dogmatskim širenjem ali prožeto živo hrišćanskim moralom koji je bio vezan za srpsku patnju i srpsko životno iskustvo.

I kakvo je bilo to pravoslavlje, verno čoveku a ne dogmi, verno duhu nauke Hristove a ne podvrgnuto zapovesti učenja, takva je bila i svetosavska crkva: verna svagda narodu više no svojoj vlasti nad dušama. Uvek s narodom, nikad izvan njega, nikad nad njim, ona je kroz manastirsko i zadužbinsko saborovanje podizala duh koji je kroz običaje slavske, zavetinske, mobe, običaje krštenja i ukopa živio isto toliko u zadružno-porodičnoj seljačkoj kući, plemenskoj, župskoj i knežinskoj zajednici, koliko i kroz ostalo poštovanje veza kumstva, pobratimstva, krvne i srođničke veze, veze čoveka i čoveka... "Kolektivna duša srpskog naroda stvorila je naročitu pravoslavnu crkvu, sasvim drukčiju od katoličke, umnogome različnu i od ostalih pravoslavnih crkava, sazdala je crkvu Svetoga Save, srpsku crkvu, crkvu narodne duše, svoj veliki organ i svoju moćnu zaštitu u svima carstvima i pod svima prilikama" (Cvijić). Državnopravna liberalnost turskog režima omogućila je u načelu, makar i bez doslednosti u praksi, crkvenu "autonomiju" svetosavske crkve i ova se grčevito poduhvatila da kroz tu autonomiju i borbu za patrijaršiju sačuva crkvu narodu, i narod crkvi, a s tim da koliko-toliko deluje i prosvetno i kulturno; i u jedan mah zaista uspeva da u patrijaršiji ujedini ceo srpski narod, što država dotada nikad nije mogla. Svetosavska crkva i pravoslavna duhovnost nisu bile nikad u sukobu ni sa narodnim težnjama ni sa srpskom državnom idejom; kad nije bilo države, crkva je nosila i pronosila i sinonimnost države. Ta crkva nikad nije, u poslenemanjićskom vremenu, imala od naroda odvojeni, privilegisani ili feudalno-aristokratski karakter, kao što nije imala naročitih zastupnika Hristovih na zemlji iz čijih ruku se slivao blagoslog i iskupljenje greha po preimućstvu onoga koji je bliže Hristu; Hrist je kroz tu crkvu bio jednako blizak i poslednjem verniku i prvom sluzi. Iako je došlo kroz Vizantiju, i od nje uzelo mnogo duha, srpsko pravoslavlje svetosavske crkve nije se nikada, ni u nemanjićskoj državi – gde je crkva ipak bila vlasteoska, uspelo (ili palo) do cezaropapizma ili teokratskog